

Streszczenie

Praca doktorska o tytule *Kobiety: wiedza i magia. Wieszczyki, wiedźmy, czarownice w literaturze polskiej XIX wieku* jest rozprawą poświęconą kreacji wybranych kobiet, w której kładzie się nacisk na konteksty literackie, mitologiczne, biblijne oraz kulturowe. Zakres omawianej typologii bohaterki literackiej obejmuje rozważania kontekstowe odwołujące się do społeczno-kulturowego odbioru kobiet oskarżanych o czary. Twórczość pisarzy i poetów XIX wieku analizowana jest m. in. poprzez metodologię z zakresu antropologii literatury i kultury. Koncepcja Arnolda van Gennepa, dotycząca rytuału przejścia, stanowi istotny wyznacznik interpretacji utworów literackich. Istotne stały się także poszukiwania definicyjne wieszczek, wiedźm i czarownic, których etymologia związana jest z tradycją wierzeń słowiańskich. Badania nad stereotypowym ujęciem prezentowanych kobiet dostarczają interesujących wniosków. Ukształtowany wizerunek tworzy obraz starej kobiety o szpetnym wyglądzie, często uznawanej za obłąkaną, wzbudzającą lęk, najczęściej także odrzucaną przez społeczeństwo. Analizę i interpretację poszczególnych utworów wzbogaca tło kontekstowe, nawiązujące do antycznej mitologii, *Biblii*, a także kultury ludowej dawnych Słowian. Bohaterki Juliusza Słowackiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego czy Władysława Syrokomli łączą cechy greckich boginek oraz słowiańskich kapłanek. Z kolei w twórczości Romana Zmorskiego czy Józefa Bohdana Dziekońskiego postaci kobiece łączą cechy złowrogie, mające swoje źródło w słowiańskich wierzeniach. Natomiast Narcyza Żmichowska sportretowała Pogankę, którą cechuje emocjonalny wampiryzm, niszczący innych.

Rozdział trzeci to interpretacyjne poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, którą z bohaterek *Balladyny* J. Słowackiego można uznać za wieszczkę, czarownicę czy też kobietę fatalną. Analiza postaci kobiecych w twórczości poety obejmuje także bohaterki *Kordiana*: Laurę i Wioletę. Wieszcz odwołuje się do *Makbeta* W. Szekspira, przywołując trzy wiedźmy, które zwiastują los głównemu bohaterowi. Kolejne części pracy odnoszą się do poszczególnych postaci w *Lilli Wenedzie* oraz *Śnie srebrnym Salomei* J. Słowackiego.

Czwarty rozdział pracy został poświęcony twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego, w szczególności zaś bohaterkom powieści ludowych pisarza, w których dominuje kontekst tradycji słowiańskiej. Niektóre z bohaterek wywodzą się z pogranicza kulturowego, bowiem zamieszkują tereny graniczne z Ukrainą, gdzie zielarstwem zajmują się tak zwane szeptuchy. Dalej analizowane są bohaterki powieści *Dziennik Serafimy* i *Szalona*. Obie posiadają zdolności wieszcze, przy czym tytułowa *Szalona* walczy także o prawa dla kobiet.

W piątym rozdziale pracy znajdują się rozważania dotyczące twórczości pisarzy i poetów reprezentujących nurt określany „czarnym romantyzmem”. W twórczości Romana Zmorskiego, autora szkicu fantastycznego *Lesław*, postać kobieca uległa przekształceniu. Nie jest to już eteryczna bohaterka romantyczna, obiekt uczuć poetów, a kobieta o cechach demonicznych. Bohaterka przejmuje inicjatywę i staje się *femme fatale*, która przynosi zgubę zakochanych w nich mężczyznom, jak Dziewica–Chmura w *Lesławie* R. Zmorskiego. Rozdział ten obejmuje także twórczość Cyganerii Warszawskiej, między innymi: Kazimierza Władysława Wójcickiego oraz Józefa Bohdana Dziekońskiego. Interpretacji poddana została Adela, bohaterka *Sędziwoja*. Kontekstem dla tego utworu stał się słynny *Faust* J. W. Goethego.

Kolejna część pracy poświęcona została Marti – bohaterce utworu *Margier. Poemat z dziejów Litwy* W. Syrokomli. Postać łączy zdolność jasnowidzenia z wiedzą tajemną daną kapłance dawnych Słowian. W podobnym ujęciu Józef Korzeniowski wykreował postać Marty w *Karpackich góralach*, gdzie matka głównego bohatera zostaje nazwana czarownicą. To postać stereotypowa: starsza kobieta, zamieszkująca chatę w pewnym oddaleniu od pozostałych, przeraża innych, a nade wszystko przewiduje wypadki.

Transformację postaci obrazuje tytułowa *Poganka*, bohaterka powieści Narcyzy Żmichowskiej. Aspazja okazuje się wampirem – rozumianym zarówno jako osoba, która pozbawia drugich energii życiowej (młodzieńca Beniamina i jego brata, artystę malarza, Cypriana). Realizuje nowy typ kobiety – emocjonalnej wampirzycy.

Rozprawa poświęcona kreacjom wybranych typów bohaterek ukazuje przemianę figur wieszczek, wiedźm i czarownic w literaturze polskiej XIX wieku. Bohaterki literackie reprezentują zarówno stereotypowy wizerunek kobiet zajmujących się magią, jaki został ukształtowany w średniowieczu (np. Cyganka Aza w *Chacie* za wsią J. I. Kraszewskiego), jak i przełamują ów obraz poprzez dostęp do wiedzy tajemnej, służąc tym samym innym (Jaruha w *Starej baśni* J. I. Kraszewskiego). Celem pracy stało się ukazanie przekształceń w kreacji postaci kobiecych w twórczości pisarzy i poetów XIX wieku za pomocą metodologii antropologii literatury, a także kultury. Wizje wieszczek cieszyły się należną im godnością, ponieważ w ich wizjach ważyły się losy narodu. Wizerunek wiedźm i czarownic to nie tylko złowrogie i demoniczne postaci. Potrafią być bohaterkami pozytywnymi, niosącymi pomoc swoją praktyczną wiedzą i magicznymi umiejętnościami.

Summary

A doctoral dissertation titled *Women: knowledge and magic. Prophetesses, witches and sorceress in Polish literature of the nineteenth century (Kobiety: wiedza i magia. Wieszczyki, wiedźmy, czarownice w literaturze polskiej XIX wieku)* is a dissertation devoted to the creation of selected women, which emphasizes the literary, mythological, biblical and cultural contexts. The field of the discussed typology of literary heroines includes contextual considerations referring to the socio-cultural reception of women accused of witchcraft. The works of writers and poets of the nineteenth century are analyzed through methodology in the field of anthropology of literature and culture. Arnold van Gennep's concept of rites de passage is an important determinant of interpretation of literary works. The definitive search of prophets, witches and sorceress, whose etymology is connected with the tradition of Slavic beliefs, has also become important. Studies of the stereotypical approach to the presented women provide interesting conclusions. The shaped image creates the representation of an ugly woman, causing fear, most often also rejected by society. The analysis and interpretation of individual works is enriched by the contextual background, referring to ancient mythology, the *Bible*, as well as the folk culture of the ancient Slavs. The heroines of Juliusz Słowacki, Józef Ignacy Kraszewski or Władysław Syrokomla combine the features of Greek goddesses or Slavic priestesses. In turn, in the works of Roman Zmorski or Józef Bohdan Dziekoński, female characters combine demonical features that have their source in Slavic beliefs. In turn, Narcyza Żmichowska portrayed Poganka, which is characterized by emotional vampirism, destroying others.

Chapter three is an interpretative search for the answer to the question which of the heroines of *Balladyna* written by J. Słowacki can be considered as a prophetess, sorceress or *femme fatale*. The analysis of female characters in the poet's work also includes the heroines of Laura and Wioleta from *Kordian*. J. Słowacki refers to Shakespeare's *Macbeth*, recalling three witches who indicate the fate of the main character. Subsequent parts of the dissertation relate to individual characters in *Lila Weneda* and *Sen Srebrny Salomei*.

The fourth chapter of the dissertation was dedicated to the work of Józef Ignacy Kraszewski, in particular the heroines of the writer's folk novels, in which dominates the context of Slavic tradition. Some of the heroines come from a cultural borderland, because they live in the border with Ukraine, where so called wisps (szeptuchy) are herbalists. Further analyzed are heroines of the novels, *Dziennik Serafimy* and *Szalona*. Both of them have skills of prophets, while the title character, *Szalona*, also fights for women's rights.

In the fifth chapter of the dissertation there are reflections on the work of writers and poets representing the trend referred to as “black romanticism” (“czarny romantyzm”). In the work of Roman Zmorski, the author of the fantastices say, *Lesław*, the female figure is transformed. She is no longer an ethereal romantic heroine, an object of feelings of poets, she is now woman with demonic features. The heroine takes the initiative and becomes a femme fatale, which lossesmen in love with her, like Dziewica–Chmura in *Lesław* written by Roman Zmorski. This chapter also includes the work of Warsaw Bohemia (Cyganeria Warszawska), including: Kazimierz Władysław Wójcicki and Józef Bohdan Dziekoński. The interpretation was given to Adela, the heroine of *Sędziwój*. The famous *Faust* written by J. W. Goethe became the context for this work.

Another part of the dissertation was dedicated to Marti – the heroine of the work *Margier. Poemat z dziejów Litwy* written by W. Syrokomla. The characters combines the clairvoyant ability with the secret knowledge given to priestess of the ancient Slavs. In a similar approach, Józef Korzeniowski created the character of Marta in *Karpaccy górale*, where the mother of the main character is called a sorceress. She is a stereotypical character: an older woman, living in a cottage at some distance from community, frightens others, and above all predicts future.

The transformation of the figure is illustrated by the title *Poganka*, the heroine of novel written by Narcyza Żmichowska. Aspazja turns out to be a vampire – understood as a person who deprives others of life energy (like young Benjamin and his brother, the artist, Cyprian). And although she is not a typical witch and sorceress, frightens and realizes a new type of woman – an emotional vampire, thereby destroying others. The dissertation devoted to the creation of selected types of heroines shows the transformation of figures of prophets, witches and sorceressin Polish literature of the nineteenth century. Heroines represent the stereotypical image of women doing magic, which was formed in the Middle Ages. Gypsy Aza in *Chata za wsią* written by J. I. Kraszewski) and change this image by accessing (e. g. secret knowledge, thus helping others (Jaruha in *Stara baśń* written by J. I. Kraszewski).

The aim of the dissertation was to show transformations in the creation of female characters in the work of writers and poets of the nineteenth century using the methodology of anthropology of literature and culture also. The visions of the prophets provide their dignity, because in their visions the fate of the nation was at stake. The image of witches and sorceress is not only frightening and demonical characters. They can be also positive heroines, who helping with their practical knowledge and magical skills.